

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНИХ ВІДНОСИН З БОКУ ДЕРЖАВИ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ

Резюме. Проаналізовано ефективність застосування регулятивних заходів державою та Національним банком України у сфері валютних відносин та запропоновано напрямки їх оптимізації.

The summery. Efficiency of application of regulates measures by the state and National bank of Ukraine in the field of currency relations is analysed and directions of their optimization are offered.

Ключові слова. Держава, Національний банк України, система валютних відносин, валютне регулювання та контролювання, валютна політика, валютний курс, політика таргетування, нормативно-правова база.

Постановка проблеми. Як свідчить практика сучасних днів, надмірна відкритість та інтегрованість у світові процеси національних економік, послаблення регулятивних заходів та валютних обмежень на міжнародних та внутрішніх фінансових ринках супроводжується надвисокою чутливістю та незахищеністю від світових кризових впливів навіть держав із високими показниками економічного розвитку.

Національний банк України із покращенням показників економічного розвитку країни теж здійснював поступову лібералізацію умов ведення валютної діяльності. Проте, наслідки впливу світової та внутрішньої криз показали, що вітчизняна економіка ще недосягла необхідного рівня перетворень, щоб з допомогою ринкових механізмів реалізувались процеси саморегулювання економічних показників.

Як зазначає проф. М. Павловський, «ринкова система ефективна лише за умов раціональної структури економіки, але вона не здатна сама по собі цілеспрямовано формувати структуру економіки, виробництва [1, с. 8]. Україна ж, як країна з трансформаційною економікою, не може без застосування окремих валютних обмежень нівелювати негативні прояви лібералізації, захищати внутрішні інтереси, скажімо, стримувати дестабілізуючі потоки іноземних капіталів, рівень доларизації вітчизняної економіки тощо. Крім цього, при інтернаціоналізації та глобалізації економічного життя, механізм валютного ринку створює умови для значних валютних спекуляцій, що веде до стихійного руху гарячих грошей, коливання валютних курсів, погіршення валютно-економічної стабільності країни. При незначній ємкості внутрішнього валютного ринку, щоденний оборот якого становить в середньому 100-200 млн. дол. США, тоді як у світі 1,2 трлн. дол. США, відсутність валютних обмежень робить його високо волатильним, а курс національної валюти – нестійким і привабливим для спекулятивних ігор. Для порівняння, частка внутрішнього валютного ринку Великобританії становить 31,1% від світового, США – 15,7%, Італії – 1% [2, с. 4].

Аналіз останніх досліджень. В економічній літературі чимало уваги приділено аналізуванню результативності застосування регулятивних заходів з боку Нацбанку України. Дану проблему вивчають такі вчені та практики як О.Береславська, В.Бутко, О. Дзюблюк, Б. Кушнірук, В. Міщенко. Водночас, недостатньо уваги приділяється дослідженню причин, що зумовлюють недостатню ефективність регулятивних заходів у валютній діяльності з боку Нацбанку, не досліджується вагомість впливу на розвиток системи валютних відносин ряду інших факторів, передусім, стану розвитку реального сектору економіки та тенденцій формування державної політики щодо суспільно-економічного розвитку країни.

Постановка завдання. Оскільки валютний ринок та валютна діяльність найшвидше реагують на різноманітні фактори, і не лише економічного характеру, то основне завдання Нацбанку України та держави, за даних умов розвитку, повинно полягати у вдосконаленні регулятивних заходів з метою забезпечення стабілізації валютного курсу, динамічного розвитку валютного ринку та його основних учасників – комерційних банків, і безумовно, економіки в цілому.

Виклад основного матеріалу. Якщо аналізувати сучасний стан економіки, то можна погодитись з думкою С. Аржевітіна про те, що до сьогоднішнього дня розвиток економіки відбувався на екстенсивній основі, тобто завдяки використанню застарілих виробничих

потужностей шляхом збільшення навантаження на них, а не на основі структурної перебудови економіки, впровадження новітніх технологій, оновлення основних фондів [1, с. 3].

Прискорення економічного розвитку відбувалося насамперед за рахунок підвищення інвестиційної активності, припливу іноземних інвестицій, збереження високого рівня приватного споживання, за рахунок коштів бюджету, а не за рахунок пожвавлення реального сектора економіки України.

Суттєвою проблемою сьогодення є те, що усі зусилля державних структур направлені на вирішення поточних питань, без розробки й реалізації довгострокової програми структурної перебудови економіки із чітко визначеними пріоритетами економічного розвитку та необхідними для цього обсягами фінансування. А ті програми, що реалізуються часто приймалися без належного техніко-економічного обґрунтування та слабкої узгодженості між собою, що часто веде до суперечливості інтересів та нерационального витрачання державних коштів.

О. Береславська зазначає, що за сучасних умов господарювання статистичні показники розвитку економіки не відповідають реаліям, платіжний баланс неточно відображає фактичний рух коштів, а це один із факторів що унеможливило проведення ефективних регулятивних заходів як у валютній сфері, так і в економіці загалом [3, с. 9].

Якщо ж говорити про валютний ринок, то він розвивався стабільно. Нацбанк підтримував курс національної валюти доти, доки на світових ринках існував відповідний рівень попиту на український експорт, що забезпечувало стабільне надходження на внутрішній ринок експортної виручки. Проте, під впливом світової кризи, попит на вітчизняні товари знизився, зменшилось наповнення валютного ринку України, почала зростати внутрішня й зовнішня заборгованість за кредитами, відбулась стрімка девальвація гривні.

Як вдало підмітив В. Міщенко, відповідно до міжнародного досвіду органи монетарної влади можуть впливати на стан економіки лише у короткостроковому періоді. За відсутності скоординованих дій у процесі здійснення інших видів економічної політики (фіскальної, промислової, торговельної, зовнішньоекономічної) будь-які заходи з боку центрального банку будуть неефективними та можуть призвести лише до зростання його витрат і нарощування інфляційних тенденцій [4, с. 4-5]. Що, у своє чергу, викликати знецінення національної валюти, посилюватиме валютно-курсову нестабільність та невизначеність умов діяльності суб'єктів господарювання, передусім експортно-орієнтованих виробників. Структурні ж економічні зміни, безперечно, сприятимуть як розвитку валютного ринку, так і зменшенню залежності макроекономічної ситуації в країні від динаміки обмінного курсу.

Можна зробити висновок, що проблема стабілізації та розвитку валютних відносин криється у двох площинах: з одного боку, ефективність функціонування валютного ринку залежить від професійності дій Нацбанку у сфері грошово-кредитного й валютного регулювання, рівня розвитку банківської системи, а з іншого, від стану розвитку реального сектору економіки, а, також, визначеності щодо її подальших перетворень та зваженості політичного курсу держави.

За таких умов, вважаємо за доцільне наголосити на необхідності розробки та впровадження в дію на державному рівні комплексної стратегічної програми розвитку національної економіки, яка б передбачала основний вектор економічного поступу, загальнодержавні орієнтири та шляхи подолання соціально-виробничих та інших проблем країни. Такий документ, на нашу думку, сприятиме збалансуванню, систематизації, взаємоузгодженню та впорядкуванню усіх напрямків економіко-ринкових перетворень, направлених на досягнення спільної стратегічної мети. Відповідно, це дозволить забезпечити прозорість дій та підвищити відповідальність усіх суб'єктів економіки від владних структур до суб'єктів підприємницької діяльності, а також сприятиме мінімізації політичних спекуляцій та нерациональному витрачання державних коштів.

На базі даної програми можна розробити низку інших, які б відображали основні заходи щодо перспективного розвитку та поточного корегування та регулювання усіх важливих аспектів економічного життя країни.

Довгострокове економічне зростання неможливе без впровадження інноваційних технологій, високотехнологічних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій. У ринково розвинених країнах 85-90% приросту ВВП забезпечується за рахунок виробництва та експорту

наукомісткої продукції, застосування нових технологій, в Україні частка високотехнологічної продукції становить менше 1% [1, с. 3]. На прикладі розвитку Швейцарії, Є. Оглобліна обґрунтовує думку про те, що найважливішим фактором стабільності національної валюти виступає інноваційний розвиток економіки країни [5, с. 72]. Тому, в рамках даної стратегічної програми, держава може виступати ініціатором розробки ряду проектів довгострокового фінансування щодо розробки й впровадження інновацій у різних сферах економічного життя, які потребують залучення значних коштів, в тому числі валютних. Це забезпечить збільшення зацікавленості та участі комерційних банків у реалізації фінансових кредитів, з одного боку як посередників у перерозподілі валютних ресурсів, а з іншого як інвесторів, що сприятиме ефективному впровадженню та постійному моніторингу за процесами реалізації відповідних проектів. Це також сприятиме розширенню обсягів та асортименту здійснюваних комерційними банками валютних операцій, скажімо, виконання лізингових, факторингових та форфейтингових операцій.

Підвищенню зацікавленості банківських установ щодо участі у довгострокових інвестиційних проектах сприятиме вирішення таких важливих проблем як оптимізація рівня капіталізації банківської системи; підвищення з допомогою цільової державної підтримки кредитоспроможності стратегічно важливих позичальників; розробка цікавих та економічно обґрунтованих інвестиційних проектів; підвищення кваліфікаційного рівня кадрів, спроможних оцінити ефективність інвестиційного проекту; вдосконалення законодавства, що регулює процеси використання застави; а також, забезпечення умов стабільного розвитку валютного ринку, що сприятиме наповненню вітчизняного валютного ринку достатніми обсягами довгострокових ресурсів для реалізації масштабних проектів; розширення можливостей щодо застосування широкого інструментарію довгострокового кредитування, оптимізація валютної діяльності загалом.

Отож, завдання Нацбанку, на нашу думку, полягає, з одного боку, в ініціюванні розробки разом з урядовими структурами та впровадженні комплексу заходів, спрямованих на довгострокову стабілізацію та зміцнення національної валюти, на зменшення рівня доларизації національної економіки, на розвиток валютного та фондового ринків, на підвищення капіталізації та конкурентоспроможності національної банківської системи, а відтак розширення спектру виконуваних комбанками валютних операцій та напрямків валютної діяльності, а з іншого, враховуючи тенденції розвитку валютного ринку кінця 2008-2009 років, Нацбанк повинен значну увагу приділяти поточному валютному регулюванню, застосуванню дієвих антикризових заходів з метою корегування відхилень у функціонуванні валютного ринку з метою забезпечення досягнення стратегічних цілей. Необхідність розробки комплексної програми зумовлена, передусім, потребою ліквідації повної невизначеності валютної політики НБУ, незрозумілості методики, за якою він розраховує свій офіційний курс, та необхідністю побудови логічної послідовності його дій.

Затвердження ж основних стратегічних напрямків грошово-кредитної політики, валютного регулювання, розвитку банківського сектору та валютного ринку країни відповідатиме та забезпечуватиме досягнення головних орієнтирів трансформації економічної системи, адже без узгодженості дій між урядом та Національним банком усі зусилля щодо регулювання валютних відносин та економічних процесів в цілому будуть малоефективними, про що свідчить сучасний стан господарювання.

Слід також зазначити, що такий підхід забезпечить далекоглядність у діях Нацбанку щодо регулювання валютної сфери, які на даний час носять поточний та вузьконаправлений характер, про що свідчить, наприклад, постійне проведення валютних інтервенцій з метою підтримки стабільності національної валюти, або ж забезпечення допуску іноземних філій за вимогами міжнародної спільноти без заздалегідь належно підготовлених умов для рівноконкурентних умов розвитку вітчизняної банківської системи.

Хочемо, також наголосити на необхідності постійної координації, взаємоузгодженості та взаємодії уряду та Національного банку у питаннях розвитку економічних та валютних відносин, як їх складової. Адже економічна й політична нестабільність, спад виробництва, скорочення експортно-імпорتنих операцій не може не позначитись на стані розвитку валютних операцій на стабільності валютного ринку й банківської системи. А, навіть, найефективніша валютна політика здійснювана Нацбанком не в змозі постійно підтримувати стабільність курсу

національної валюти та сприяти розширенню валютних відносин при існуванні вищезазначених проблем, оскільки банківська система лише опосередковує рух капіталів, створених у сфері виробництва товарів та послуг. Відповідно, професійні дії НБУ, спрямовані на стабілізацію курсу гривні, не дадуть бажаного результату доти, доки не буде працювати реальний сектор економіки.

Валютний ринок – одна з важливих ланок як національного, так світового господарства, яка чутливо реагує на зміни в економіці та політиці, водночас, здійснює на них зворотний вплив. Відтак, реформування підходів у застосуванні регулятивних заходів у сфері валютних відносин дозволить перейти від фрагментарної валютної політики, що реалізуються за схемою «цілі – інструменти – канали трансмісії – показники», до інтегральної із введенням у неї в першу чергу узгодженості дій у всіх напрямках грошово-кредитної, фінансової, бюджетної політик та політики розвитку реального сектору економіки.

Отож, виходячи із особливостей сучасного стану розвитку валютних відносин в Україні, вважаємо, що Національному банку України необхідно прийняти науково обгрунтовану та практично узгоджену «Програму дій щодо реформування та подальшого розвитку валютних відносин країни», направлену на вирішення таких основних завдань, як: 1) поточна стабілізація валютного ринку; 2) створення належних умов для подальших трансформацій валютної діяльності; 3) визначення далекоглядних орієнтирів розвитку системи валютних відносин в країні.

Таким чином, даний документ може включати декілька розділів, а валютну реформу слід проводити в кілька етапів.

У першому розділі пропонуємо приділити увагу визначенню заходів валютного регулювання, направлених на миттєву стабілізацію валютного ринку в умовах кризових ситуацій. Це забезпечить оперативність дій, направлених на мінімізацію дестабілізуючих чинників валютного ринку, а також сприятиме пришвидшенню виходу економіки з кризового стану та забезпечить належні умови для дотримання курсу щодо досягнення намічених цілей на майбутнє щодо розвитку системи валютних відносин країни. Найефективнішими заходами у розв'язанні подібних проблем будуть заходи прямого регулювання, тому необхідно детально регламентувати процедуру прийняття тих чи інших антикризових рішень.

Світовий досвід показує, що найбільш прийнятною моделлю по підбору тих чи інших заходів антикризового валютного регулювання, їх характеру і поєднання може бути створення і законодавче закріплення механізму, в межах якого:

- рішення про необхідність введення регулятивних заходів приймається спеціальним органом монетарного управління;
- дане рішення діє протягом нетривалого часу і може бути пролонговано виключно згідно рішення уповноваженого органу монетарної влади;
- прийняте рішення підлягає контролю з боку органів державної влади, що вправі ініціювати продовження, призупинення чи відміну рішення про надзвичайні заходи у будь-який час [6, с. 1074].

Реалізація даної моделі дозволить забезпечити:

1. можливість оперативного реагування Нацбанку, направлено на обмеження і локалізацію негативних наслідків впливу кризових проявів на валютну, фінансову та економічну системи країни, що в більшості кризових ситуацій є визначальним;
2. професійність і незалежність у прийнятті відповідного рішення від політичних впливів;
3. короткостроковість дії рішення НБУ щодо введення надзвичайних заходів, що виключає можливість зловживання повноваженнями;
4. паралельний контроль за діями НБУ з метою уникнення надмірного і необгрунтованого обмеження прав і свобод громадян, та комерційних банків як суб'єктів валютних відносин.

Це обгрунтовує доцільність закріплення в Програмі моделі, аналогічної чи подібної з вищенаведеною.

Незважаючи на те, що Національний банк України досяг значних успіхів у здійсненні поступової лібералізації умов функціонування валютного ринку, сучасний стан розвитку економіки і валютних відносин свідчить про необхідність застосування більш жорсткіших важелів валютного регулювання.

На противагу думці, що побутує про глибоку лібералізацію у світі, сьогодні валютні обмеження продовжують широко застосовуватися у всьому світі. Так згідно даних МВФ, практично немає ні однієї країни, де б не було валютних обмежень [6, С.1071]. Світова практика показує, що валютні обмеження розглядаються не як антизаконні обмеження прав суб'єктів валютних відносин, а навпаки як елемент забезпечення економічної стабілізації та національної безпеки.

Навіть високорозвинені країни проводили лібералізацію ринків валютно-фінансових послуг лише тоді, коли було досягнуто високого і стабільного рівня економічного розвитку. Так, у Японії реальна лібералізація фінансової системи проводилась в середині 90-х років, у США діяльність банків-резидентів з іноземною участю ще у 80-х роках обмежувалась лише операціями з іноземними компаніями. У країнах Західної Європи лібералізація припадала на кінець 80-х початок 90-х років [7, с. 45].

Як зазначає проф. О. Дзюблюк, незважаючи, на заклики Євросоюзу до лібералізації валютних режимів у інших країнах, у ньому самому однією з умов участі в Єврозоні є підтримання фіксованого курсу національної валюти відносно євро у граничних межах відхилень $\pm 15\%$ [8, с. 14].

Відтак, Національний банк повинен вдаватися до жорсткішого валютного регулювання (безумовно, як тимчасового заходу) основних елементів валютної системи, з метою забезпечення досягнення загальнонаціональних інтересів та гарантування економічної стабільності та безпеки держави. Але при цьому, регулятивні заходи не повинні гальмувати законний розвиток суб'єктів валютних відносин і не повинні суперечити міжнародним вимогам та стандартам ведення валютної діяльності.

Отож, пріоритетні завдання НБУ на даному етапі розвитку полягають у:

- курсовій стабілізації, встановлення жорсткого контролю за коштами, які отримують банки через канал рефінансування, суттєвого посилення ролі валютних обмежень у системі валютного регулювання, як пропонує О. Береславська аж до позбавлення ліцензії на здійснення операцій з валютою [3, с. 10], заборони будь-яких розрахунків на території України в іноземній валюті, адже засобом платежу має бути національна валюта, розробки рекомендацій для банківських установ щодо зниження відсоткових ставок за валютними депозитами, оскільки повна їх заборона спричинить поширення такої форми доларизації як розширення обігу готівкової іноземної валюти;
- насиченні ринку готівковою валютою, що дозволить врівноважити курс коливань, припинити паніку населення і зміцнити гривню, шляхом впровадження обов'язкового продажу як антикризового заходу частки валютної виручки від експортних надходжень, ввести обмеження на купівлю валюти імпортерами, вимагаючи підтвердження, що вони дійсно потребують валюти згідно контракту, а не для спекуляцій;
- визначенні методики валютного курсу, яка відповідала б ринковим вимогам, наприклад, впровадити середньозважений курс валют. МВФ вимагає від Нацбанку України відмовитися від практика трьох валютних курсів: офіційного, міжбанківського і готівкового, а визначати два – готівковий і безготівковий.

Наступний розділ пропонованого нами документу слід присвятити вирішенню ряду так званих перехідних від сучасного недостатньо розвинутого стану валютного ринку до запланованих майбутніх більш лібералізованих та ширших можливостей функціонування суб'єктів валютних відносин на вітчизняному ринку.

Валютна політика в Україні немає чіткої моделі устрою з адекватним визначенням взаємопов'язаних стратегічних, проміжних і тактичних цілей. Проблема полягає у відсутності чіткого визначення проміжних цілей валютного регулювання узгоджених із цілями монетарної політики Нацбанку та напрямками структурної перебудови економіки. З 2000 року проміжна ціль фактично полягає у таргетуванні валютного курсу шляхом інтервенцій, та певних валютних обмежень з метою уникнення валютних спекуляцій. Проте з юридичної точки зору, проміжними орієнтирами у забезпеченні стабільності національної валюти є монетарна база і грошова маса, тобто таргетування грошових агрегатів.

Якщо підхід валютного таргетування забезпечує підтримку зовнішньої стабільності національної валюти (тобто її валютний курс), то політика інфляційного таргетування забезпечить внутрішню стабільність національної валюти. На думку В. Бутко, політика

таргетування буде більш зрозумілою для суспільства, аніж визначення режиму курсів, що вимагатиме від Нацбанку більшої відповідальності за свої дії і дозволить виробити послідовну грошово-кредитну і валютну політику [9, с. 29]. Політика інфляційного таргетування сприятиме зниженню рівня доларизації, адже відпаде потреба переводити свої заощадження з менш стабільної національної валюти у іноземну, а також, матиме позитивний вплив на структуру кредитно-депозитних операцій у іноземній валюті – відпаде потреба у іноземному кредитуванні, адже виникатиме необхідність у додаткових валютно-обмінних операціях.

Та, проголосивши перехід до таргетування інфляції, центральні банки Австралії, Канади та Нової Зеландії зіткнулися з проблемою подорожчання національної валюти, адже такий варіант грошово-кредитної політики для стабілізації цін передбачає підвищення відсоткових ставок.

На нашу думку, перехід до політики інфляційного таргетування в Україні є передчасним з трьох причин:

по-перше, на даному етапі розвитку валютного ринку не можна відмовлятися від політики керованого плавання валютного курсу та політики валютних обмежень у сфері валютних відносин;

по-друге, слід враховувати проблеми сучасного стану розвитку економіки. Специфіка вітчизняної економіки полягає в тому, що збільшення доходів населення веде до росту споживання товарів та послуг, а не до збільшення інвестицій у реальну економіку; зміцнення національної валюти стимулюватиме імпорт на шкоду вітчизняного виробництва;

по-третє, у Національного банку при інфляційному таргетуванні недостатньо важелів впливу у формуванні індексу споживчих цін, оскільки весь його регулятивний вплив визначається монетарним інструментарієм. Як зазначає проф. О. Дзюблюк, виключно монетарні засоби боротьби з інфляцією негативно позначаються і на економічному зростанні, тим більше що основними чинниками інфляційних процесів в Україні є не монетарні чинники, а дії уряду [8, с. 14].

Отже, основними завданнями Національного банку у контексті даного розділу є вирішення таких проміжних для валютного ринку України проблем як:

- вдосконалення контролювання і розробка нових методів банківського і валютного регулювання, що впливатиме як на оптимізацію валютної діяльності (вдосконалення та розширення меж валютної діяльності, відновлення довіри до головних суб'єктів валютних відносин з боку резидентів та іноземних партнерів, забезпечення більш строкової стабілізації валютного курсу національної валюти), так і сприятиме: а) зменшенню обсягів відпливу капіталів і стимулюванню повернення їх з-за кордону; б) детінізації неофіційного сектора економіки; в) вирішенню проблем доларизації економіки та мінімізації її рівня; г) підвищенню рівня фінансування розвитку реального сектору економіки шляхом залучення вільних валютних ресурсів;
- реформування банківської системи у напрямку її капіталізації та підвищення конкурентоспроможності й зміцнення позицій вітчизняних банків на валютному ринку України та у сучасному інтегрованому світі;
- вдосконалення валютного законодавства.

Очевидним є те, що практично усі із вище зазначених завдань вирішити самотужки Нацбанку не під силу.

Разом з тим, як аналізує проф. О. Дзюблюк, під дією як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, основні інструменти грошово-кредитного регулювання економіки, такі як політика обов'язкових резервів, операцій на відкритому ринку та політика облікової ставки є недостатньо дієвими. Відтак, головним і найдієвішим інструментом монетарної політики є операції Національного банку на внутрішньому валютному ринку, а саме реалізація механізму валютних інтервенцій [8, с. 13]. Це ще раз підтверджує необхідність комплексного бачення проблеми, та постійної координованості та злагодженості дій з боку держави та центробанку щодо оптимізації умов розвитку валютних відносин та економіки в цілому.

Як свідчить практика, вітчизняна система валютного контролю, заснована на попередньому контролі з боку комерційних банків за валютними операціями своїх клієнтів, є недостатньо ефективною. Адже, банки під загрозою юридичної відповідальності змушені виконувати невласливі їм функції контролю. Крім цього існує ймовірність переслідування

банків з боку клієнтів за невиконання, чи несвоєчасне виконання їхніх законних доручень, через суворе дотримання банками вимог органів валютного контролю, або ж ймовірність застосування фінансових (штрафних) санкцій з боку НБУ, у разі виявлення навіть незначних помилок при контролюванні їхньої валютної діяльності. Разом з тим, НБУ не володіє інформацією про всі валютні операції, вона стає доступною лише під час здійснення перевірок на місцях, зазвичай вибіркових, у зв'язку з обмеженістю їхньої тривалості.

Також, слід згадати і про неефективність ліцензування, особливо операцій капітального характеру. Воно є малоефективним, оскільки офшорні юрисдикції дають згоду вітчизняним підприємствам без порушення закону створювати закордонні активи.

Відтак, лівова частка валютного контролю припадає на комерційні банки, які змушені перевіряти документи, якими засвідчено право на отримання та надсилання коштів.

На нашу думку, переймаючи світовий досвід, слід створити відповідну структурну одиницю, на яку було б покладено функції валютного контролю, а завдання комерційних банків полягало лише у поданні інформації про виконання ними тих валютних операцій, які підлягають контролю. Скажімо у Франції збережено орган – TRACFIN, що накопичує інформацію про підозрілі валютні операції та запобігає витоку конфіденційних даних, у США функціонує спеціальний орган – FinCEN, який у режимі реального часу відстежує всі фінансові трансакції [5, с. 64].

Функції спеціального контрольного органу можна покласти на цільовостворену структурну одиницю, підпорядковану Нацбанку, яка володіла б високими технологіями, спеціально розробленим програмним забезпеченням та досвідом контролювання валютних операцій фінансових установ, взаємодіяла з комерційними банками, правоохоронними органами, Податковою адміністрацією, Державним митним комітетом та включала власні територіальні підрозділи. Відповідний контрольний орган в режимі реального часу збиратиме, накопичуватиме, аналізуватиме й передаватиме інформацію про міжнародні фінансові трансакції та валютні операції, що містять ознаки сумнівності щодо дотримання норм чинного законодавства у відповідні органи.

При цьому, комерційні банки нести будуть відповідальність лише в разі:

- невиконання вимог щодо ідентифікації і перевірки клієнтів;
- неподання спеціальному контролюючому органу інформації про здійснення міжнародних валютних операцій чи операцій з готівкою понад встановлені обмеження;
- невиконання обов'язків щодо подання інформації про поступлення заявки на виконання сумнівних операцій, що потребують попереднього дозволу НБУ;
- невиконання вимог щодо зберігання документів відносно яких встановлено строк зберігання;
- розголошення інформації щодо поступлення заявок на виконання сумнівних операцій.

Таким чином, можна буде розмежувати завдання валютного контролювання. Наприклад, Нацбанк здійснюватиме контролювання лише комерційних банків, перевіряючи дотримання ними валютного законодавства, як такими суб'єктами валютних відносин, які надають валютні послуги, а створений орган контролюватиме законність дій тих суб'єктів, в яких у результаті їхньої поточної діяльності виникає потреба у валютному обслуговуванні.

З метою вдосконалення умов та прозорості функціонування валютного ринку України, а також покращення ефективності застосування контрольно-регулятивних заходів пропонуємо виділити у дослідженні декілька рівнів:

1. Організація валютного регулювання й контролювання на макрорівні: стабілізація валютного курсу, регулювання стану Платіжного балансу, державної заборгованості тощо.
2. Регулювання та контролювання поточного стану валютного ринку, шляхом встановлення та слідкування за дотриманням встановлених норм та правил ведення валютної діяльності, безпосередньо, самими комерційними банками.
3. Збір та опрацювання інформації про виконання валютних операцій комерційними банками спеціальним контрольним органом.

4. Перевірка законності функціонування інших суб'єктів валютних відносин шляхом співпраці із Державною податковою адміністрацією, Державним митним комітетом, Міністерством зв'язку).

Для підвищення ефективності валютного контролю необхідно поліпшити обмін даними між органами, що його здійснюють, вдосконалити функціонування системи інформаційного обміну між Національним банком та Державною митною службою: необхідно подолати проблему збору інформації про значні міжнародні перекази, які здійснюються поза Системою електронних платежів, її обробки та аналізування з метою з'ясування джерел походження коштів на рахунках, з яких здійснюються міжнародні платежі і відстежити основні напрями фінансових потоків. Необхідно вдосконалити співпрацю з правоохоронними органами, Службою безпеки України, з метою недопущення ведення незаконної валютної діяльності. Національному банку разом з державою слід врегулювати розмір штрафних санкцій, які повинні служити покаранням, а не знищенням банківської установи. Скажімо, у 90-х роках штраф становив 100% від незаконного перерахування валюти, АУБ пропонує щоб розмір штрафу становив не більше 25%, але не більше 5% від розміру статутного капіталу [10, с. 33].

Необхідність підвищення рівня ефективності валютного контролю зумовлена ще і проблемами відпливу капіталів, повернення валютної виручки за зовнішньоекономічними договорами внаслідок незадовільних макроекономічних показників і недостатньо розвинених ринкових інститутів, відсутності достатніх гарантій захищеності підприємницької діяльності в Україні, високого рівня інфляції, дефіциту бюджету, знецінення національної валюти, диспропорцій фінансово-податкової політики, низького соціально-економічного рівня життя, загальної політичної нестабільності та постійних змін умов господарювання.

Негативні наслідки відпливу капіталу відображаються й на стані розвитку валютного ринку країни, безпосередньо у дефіциті валютних ресурсів для реалізації різних національних програм та проєктів; скороченні фінансового та інвестиційного потенціалу країни; постійному використанні закордонних кредитів та зростанні зовнішнього боргу, що впливає на дефіцит державного бюджету, а також веде до збільшення грошової маси, росту інфляції, знецінення національної валюти, подорожчання зовнішнього боргу, а отже і до нестабільності валютного ринку. З іншого ж боку, зниження курсу національної валюти веде до подорожчання зовнішнього боргу, а отже до поглиблення дефіциту державного бюджету та проблем врегулювання відпливу капіталів.

З метою мінімізації відпливу капіталів та пришвидшення процесів повернення їх у країну необхідно:

по-перше, посилити заходи і норми валютного, податкового і кримінального законодавства, що носимуть тимчасовий характер з метою перекриття каналів відпливу. Необхідно забезпечити повернення експортної виручки, що затримується під приводом форс-мажорних обставин; запобігати безпідставним переказам авансів за фіктивними контрактами; маніпуляції цінами; посилити контроль за операціями з розміщення банківських депозитів за кордоном, з метою видачі там клієнту кредиту, з подальшою запланованою ним відмовою від нього; уникати зловживань під час отримання іноземної фінансової допомоги (50% якої іноді залишається за кордоном); ліквідувати прогалини в законодавстві; допускати до зовнішньоекономічної діяльності перевірені фірми, скажімо, із тривалістю роботи не менше двох років, шляхом ліцензування;

по-друге, необхідно створити систему стимулів для повернення експортної виручки, забезпечити умови для ефективного інвестування капіталів в економіку країни (стійке покращення макроекономічних показників, покращення інвестиційного клімату, зміцнення організаційно-правової бази, політична стабільність, захист прав власності і верховенство закону).

Негативний вплив на стан валютного ринку чинить і рівень тінізації економіки, що позбавляє його чималих ресурсів, а також знижує ефективність застосовуваних Нацбанком монетарних й валютних регулятивних заходів. Рівень тінізації приблизно становить 50% [11, с. 59], а для її подолання необхідно вдосконалити монетарні заходи з метою активізації залучення депозитів у населення і юридичних осіб; розробити та впроваджувати програму довгострокового фінансового кредитування, з метою залучення заощаджень, наповнення ресурсами валютного ринку та їх направлення на розвиток реального сектору економіки, а не

розкручування спекулятивних ігор; забезпечити прогнозованість і передбачуваність валютного курсу гривні; покращити структуру грошової маси шляхом зниження її готівкової частини. А також, здійснити посилення контролю у бюджетній сфері: підвищити прозорість державних закупівель центральними органами і органами місцевої влади; реформувати податкову систему з метою здійснення експортного відшкодування ПДВ, впорядкувати діючі податкові пільги; розробити і впроваджувати антикорупційні програми.

Наступною важливою проблемою валютного ринку України виступає доларизація вітчизняної економіки, яку неможливо подолати остаточно, адже вона тісно пов'язана із процесами інтернаціоналізації виробництва та валютно-фінансовою глобалізацією (об'єднання національних грошових систем).

Надто висока доларизація ускладнює управління монетарною політикою країни. Доларизація веде до втрати контролю, підвищення чутливості до зовнішніх впливів, стимулювання корупції, тінізації економіки, підриву національних інтересів країни, сприяє незаконному відпливу капіталів, збіднює країну і суспільство, штучно знецінює і деформує структуру обігу національних грошей. Країна перетворюється на кредитора іншої, а не власної економіки. А коли доларизація перевищує 50%, то до проблем регулювання внутрішнього валютного ринку та національної економіки додаються економічні проблеми країни-емітента валюти.

Високий рівень доларизації економіки України й привабливість валютних депозитів ведуть, також, до виникнення валютних ризиків у разі різких коливань валютного курсу гривні, що проявилось на сучасному етапі розвитку внутрішнього валютного ринку. Надвисока чутливість до мінливості валютних курсів та значні обсяги валютно-кредитних операцій спричинили кризу у банківській системі.

Основні заходи, направлені на боротьбу з доларизацією, слід проводити саме у банківській системі, адже саме тут органи монетарної влади можуть впливати на її рівень безпосередньо через зміни норм пруденційного характеру. Але ефективність та масштабність вирішення даної проблеми все ж залежить від комплексного підходу до регулювання бюджетно-фінансової, монетарної і банківської систем.

З метою розширення валютного ринку України, підвищення довіри та привабливості співпраці міжнародних партнерів з вітчизняними суб'єктами валютних відносин Нацбанку слід ініціювати вирішення проблем щодо вдосконалення чинного та прийняття нового валютного законодавства. Чинна нормативно-правова база в Україні характеризується суттєвою неповнотою, суперечностями і неузгодженістю як між собою, так із вимогами та стандартами загальноприйнятої міжнародної практики ведення валютної діяльності.

В Україні немає єдиного нормативного документу, який поєднував би в собі всі аспекти валютного регулювання і контролю. В існуючій нормативній базі не існує чіткого розподілу функцій валютного регулювання та валютного контролю між державними органами, статті законів носять в основному декларативний характер і містять взаємні посилання. Відсутнє визначення системи валютного курсу, немає чіткого визначення режиму валютного курсу та механізмів його встановлення, що значно ускладнює можливості прогнозування розвитку валютного ринку суб'єктами валютної та підприємницької діяльності. Лише зазначається, що Національний банк України уповноважений встановлювати і оприлюднювати офіційний курс гривні, і для його регулювання використовує золотовалютні резерви, купляє та продає цінні папери, регулює ставку рефінансування та застосовує інші інструменти регулювання грошової маси [12, с. 50].

В нормативних актах не наведене чітке тлумачення валютної політики, її складових і механізмів, з усіх існуючих форм валютної політики в законодавстві України описано лише дві: валютну дисконтну політику та валютну дивізну політику [13]. Немає чіткості і у визначенні валютного регулювання, валютних обмежень, відсутнє єдине визначення поняття валютних цінностей – у різних нормативних документах [13; 14; 15], зустрічаються три тлумачення цього терміну, а валютні обмеження, що застосовуються в Україні описані у різних нормативних актах, що є досить незручно для усіх учасників валютного ринку.

З метою уникнення дублювання функцій контролюючих органів, впорядкування валютного ринку, спрощення процедури та скорочення затрат часу на оформлення зовнішньоекономічних відносин, що теж впливає на конкурентоспроможність й привабливість

національної економіки України, необхідно прийняти окремий закон у сфері валютної політики та валютного регулювання. Відтак, прийняття єдиного нормативного документу, що регулюватиме усі основні питання у валютній сфері на заміну нині чинних чотирьох нормативних актів, дозволить:

- визначити понятійний апарат, а також чітко описати механізми валютного регулювання і контролю, що застосовуватимуться в Україні;
- розмежувати повноваження і обов'язки державних органів, що здійснюють валютне регулювання і валютний контроль, описати функції кожного з цих органів, виключивши їх дублювання;
- зробити валютний ринок більш упорядкованим і прогнозованим, підвищити ефективність діяльності національних і іноземних компаній, а також дієвість державних установ, що здійснюватимуть валютний контроль.

У третьому розділі програми слід визначитись із стратегічною перспективою та скерованістю дій щодо досягнення далекоглядних завдань реформування системи валютних відносин. Скажімо, НБУ вже оприлюднив «Глобальну концепцію валютного ринку України» яка передбачає довгострокові реформи (до 2038 року) і нововведення, направлені на підвищення привабливості гривні в середині країни, на забезпечення повної конвертованості гривні та її виходу на міжнародну арену, тобто котирування на закордонних біржах, обслуговування зовнішньоекономічних договорів, ведення у ній розрахунків за експортно-імпортними операціями без обмеження кола країн, з резидентами яких ці операції здійснюватимуться, та надання права здійснення переказів за неторговельними операціями. Найперше, Нацбанк має намір заохочувати використання гривні в міжнародних торгових операціях, шляхом розширення її використання в поточних валютних операціях [16].

З одного боку, ми підтримуємо ідеї даної концепції, а з іншого виникають запитання щодо економічної обґрунтованості та реальності досягнення намічених цілей. Крім цього, ставити завдання на таку тривалу перспективу як 30 років у надто мінливому та невизначеному внутрішньому середовищі, та й при нестабільності у світі без визначення чітких поточних кроків у досягненні кінцевої мети не надто доречно. Невідомо, чи буде ціна гривні в майбутньому відповідати рівню інфляції, чи буде наша економіка здатною кредитувати в необхідних обсягах населення і юридичних осіб саме в національній валюті, тобто чи будуть агрегати та показники гривневої маси відповідати темпам зростання нашої економіки, й так щоб це не провокувало інфляції. Насправді, ніде не передбачається, якого рівня і чого планує досягти держава до 2038 року у розвитку реального сектора економіки. Крім цього, у концепції не прописано чіткого механізму й послідовності кроків, які б дозволили досягнути такого визнання національної грошової одиниці на зовнішньому ринку.

Вважаємо, що пропоновану Нацбанком Концепцію можна включити до пропонованої нами Програми дій як один із напрямів досягнення далекоглядних орієнтирів розвитку валютних відносин.

Висновки. Комплексний підхід реформування вітчизняної економіки сприятиме координації та узгодженості як Національного банку, так і усіх гілок влади: законодавчої, виконавчої, Президента. Пропонована нами модель співпраці держави і Національного банку у розбудові національної економіки та вдосконаленню валютного регулювання сприятиме врахуванню взаємозв'язків між усіма елементами ринкового середовища, нехтування якими веде до проблем його організації та досягненню балансу між перевагами та ризиками валютно-фінансованої лібералізації. При цьому реалізується стратегія модифікації системи валютного регулювання в Україні, яка полягає не у звичайній лібералізації у вигляді поступового зменшення чи скасування обмежень, не звичайному копіюванні заходів що здійснюються у цій сфері іншими країнами, і не лише орієнтації на швидку адаптацію до сучасних вимог і стандартів світової валютної системи з врахуванням процесу глобалізації та його впливу на функціонування фінансових ринків, а у застосуванні тих лібералізаційних чи обмежувальних заходів, яких об'єктивно потребує сучасний стан розвитку економіки та валютних відносин, проте з чіткою тенденцією вироблення усіх умов для поступової лібералізації та об'єктивно обґрунтованої можливості відмови від регулятивних заходів.

Використана література

1. Аржевітін С. Роль держави у структурній перебудові економіки / С. Аржевітін // Вісник НБУ. – 2008. – № 8. – С. 3-9.
2. Бизнес и банки. – 2003. – №28. – С.4. Емелин А. В. Конституционно-правовые и международно-правовые основы валютного регулирования // Деньги и кредит. – 2003. – №11. – С.53-58.
3. Береславська О. Чинники курсової нестабільності в Україні / О. Береславська // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 2. – С. 8-14.
4. Міщенко В. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи в Україні / В. Міщенко // Вісник НБУ. – 2009. – № 2. – С. 3-7.
5. Красавина Л. Валютные проблемы инновационного развития экономики России (по материалам круглого стола в Финансовой академии при Правительстве Российской Федерации) / Л. Красавина // Деньги и кредит. – 2009. – № 6. – С. 60-72.
6. Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions. – 2002. – P. 1070-1076.
7. Иванов Е.И. Валютная либерализация и национальная экономика / Е.И. Иванов, М.В Ершов // Деньги и кредит. – 2003. – № 6. – С. 44-47.
8. Дзюблюк О. Стратегія монетарної політики Національного банку України та її вплив на економічний розвиток / О. Дзюблюк // Вісник НБУ. – 2008. – № 1. – С. 8-15.
9. Бутко В. НБУ нашел связь инфляции с засильем американской валюты / О. Бутко // Фондовый рынок. – 2007. – № 18. – С. 28-30.
10. Кушнірук Б. Валютне регулювання очима асоціації / Б. Кушнірук // Финансовые услуги. – 2003. – № 3. – С. 32-33
11. Мазур І. «Втеча капіталу» з України у системі глобального перерозподілу фінансових ресурсів / І. Мазур // Банківська справа. – 2005. – № 2. – С. 56-63.
12. Волоцька І.С. Аналіз чинного валютного законодавства України / І.С. Волоцька // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 2 (33). – С. 48-52.
13. Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999 р.
14. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність України» № 959-XII від 16.04.1991 р.
15. Декрет Кабінету Міністрів України „Про систему валютного регулювання і валютного контролю” №15-93 від 19.02.1993 р.
16. Нацбанк України має намір реформувати систему валютного регулювання // Економіка // 10 червня 2008 р. <http://www.newsru.ua/finance/10jun2008/valuta.html>